

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 2, Sayı 3 (Eylül 2005)

Mak. #36, ss. 21-30

Telif Hakkı® Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Kazan 1000

Kasım Hanlığı ve Sayın Bulat (Simeon Begbulatoviç) Han

Abdullah Gündoğdu

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

ÖZET

Kazan Hanlığı'nın kurucusu olan Uluğ Muhammed tarafından, Moskova'yı denetim altında tutmak amacıyla Oka ırmağı havzasında 1445 yılında kurulan bu hanlık, 239 yıl kadar yaşayarak varlığını 1681 yılına kadar sürdürmüştür. Ancak kuruluş gayesinin aksine kısa süre içinde Kazan Hanlığı içinde baş gösteren siyasî kriz ardından Rusya'nın kontrolüne düşerek Moskova'nın kuklası haline gelecektir. Rusya'nın Kazan ve Astarhan'ı işgal ederek orta ve aşağı İdil boyunda hakimiyetini pekiştirdikten sonra da hanlığın siyasî varlığını sürdürebilmiş olması ayrıca dikkate değer bir konudur. Hatta hanlığı diğerlerinden ayıran en temel farkın bu özelliği olduğunu söyleyebiliriz. 1445-681 yılları arasındaki siyasî ömrü boyunca Kasım Hanlığı tahtına çıkan hanlar, kendi içinden değil hep dışardan getirilmiş olup, Cuci oğullarının farklı kollarından seçilmekteydi.

Gerek coğrafi konumu gerekse tarihi rolü bakımından Rusya ve Altın Orda arasında bulunan hanlık ve onun bu özelliğini üzerinde en çok taşıyan Sayın Bulat'ın hayatı ilgi çekici bir konudur. Tanassur ederek Simeon adını alan Sayın Bulat Han, 1616 yılında bir rahip olarak ölmüştür. Kasım Hanlığı, Rusya'nın bir imparatorluk haline geldiği IV. İvan döneminde, Rus devlet geleneklerinin ve çarlığın yayılma siyasetinin oluşmasında Altın Orda mirasının etkisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Altın Orda, Ulu Orda, Kasım, Kazan, Rusya, Kırım, IV. İvan, Sayın Han Simeon Bekbulatoviç

ABSTRACT

In 1438, a lasting disruption occurred when one of two contending aspirants to throne of Golden Horde, Ulugh Muhammad established himself at the city of Kazan, near the bend of the Volga. The Golden Horde empire thus came to be divided between two states generally known as the "Great Horde" and "the Khanate of Kazan" respectively. Soon afterward (1441) another secession occurred in the southwest, when a member of the ruling counter set up an independent Khanate of Crimea. The year 1445 marks the final consolidation of the Kazan Khanate, as well as the high point of its obvious military and political superiority over Moscow. In same year The Kasimov khanate established by Ulugh Muhammad, the founder of the Kazan khanate, to control Muscovite Russia, in Oka river-basin. Its political life lasted from 1445 until 1681. But on the contrary its foundering aim, Kasimov khanate was a puppet state of Russia, and had khans who were from various other successor khanates of the Golden Horde, such as khanates of Kazan, Crimea, and Siberia. The relationship between Russia and Kipchak steppe from the second half of 15th century until the end of 17th century was reflected well on the various successive khans of the Kasimov khanate. One of them is Sain Bulat khan. In 1570 the tsar Ivan appointed Sain Bulat Khan of Kasimov. In the end of 1573 he became a Christian, taking the name of Simeon.

KEY WORDS

Golden Horde, Great Horde, Kazan khanate, Kasimov khanate, Crimea khanate, Sain Bulat Khan, Muscovite Russia

Altın Orda Hanlığı ile ilgili çalışmaların Türk dili, tarihi, kültürü bakımından taşıdığı önem yanında Rusya tarihiyle ilgili olarak da ne kadar öneme sahip olduğu, konunun uzmanlarınca çok iyi bilinmektedir. Çağdaş Türk dünyasıyla ilgili yapılacak çalışmalarda, Altın Orda dönemi, kilit bir konumdadır. Muazzam Sovyet coğrafyası için de bu durum aynen geçerlidir. İyi bir Sovyet uzmanı olabilmek için de bu dönemi iyi anlamak zaruridir. Bu dönem, Altın Orda Hanlığı'nın dağılması ardından ona tehallüf eden (Kazan, Kırım, Sibir, Astarhan, Kasım hanlıkları ve Nogay Ordası gibi) siyasî teşekküllerin yaşam sürelerini de içine alır. Biz bu çalışmamızda, Altın Orda döneminin uzantısı olan, genelde Kasım hanlığı özelde de onun tanassur etmiş hanı Sayın Bulat han (Simeon Begbulatoviç) üzerinde duracağız.

Altın Orda'nın hanlarından olan ve daha sonra Kazan Hanlığını kurmuş olan Uluğ Muhammed tarafından Oka ırmağı havzasında 1445 yılında kurulan bu hanlık 239 yıl kadar yaşayarak varlığını 1681 yılına kadar sürdürmüştür. Rusya'nın Kazan ve Astarhan'ı işgali ardından orta ve aşağı İdil boyunda hâkimiyetini pekiştirdikten sonra da hanlığın siyasî varlığını sürdürebilmiş olması ayrıca dikkate değer bir konudur. Hatta hanlığı diğerlerinden ayıran en temel farkın bu özelliği olduğunu söyleyebiliriz.

Rus yurdunda hâkimiyet kurmak ve bunun göstergesi olarak knezlerden tış=tiyiş

(vergi) almak Altın Orda hanlarının adeta başlıca hâkimiyet alâmetlerinden sayılmaktaydı. Altın Orda tahtı için mücadele eden tüm han namzetlerinin bu prestije sahip olmayı önemsediklerine ilişkin yeterince örnek bulunmaktadır. Osmanlı hakimiyetindeki Kırım Hanlığı da dahil diğer Altın Orda varislerinin Rusya'ya yönelik yağma akınlarının aslında bu siyasî gaye dikkate alınarak da değerlendirilmesinde fayda vardır.

Uluğ Muhammed Han, 1439 ve özellikle 1445 yıllarında yaptığı seferlerle Moskova Knezliği'ne tam bir üstünlük sağlamıştı. Hatta Knez II. Vasili de esirler arasındaydı. Zafer sonrasında yapılan anlaşmayla Moskova Rusyası vaktiyle Altın Orda'ya olduğu gibi, şimdi de Kazan Hanlığı'na tabi bir duruma konuldu. Bu anlaşmanın en önemli sonuçlarından biri de Moskova Rusyası sınırları içinde ayrı bir hanlık kurularak başına Uluğ Muhammed'in oğlu Kasım'ın geçirilmiş olmasıdır. Hanlığın arazisi hanın oğullarına yurt olarak verilmiş Oka ırmağı boyundaki Gorodets şehri ve çevresini içine almaktaydı.. Bu şehir daha sonra hanın oğluna izafeten Kasimov (Kasım Şehri) adını almıştır. (Kurat 1954: 227-228; Arat 1993: 381-386). Bölgede Türk soylu halkların varlığı Kasım Hanlığı'nın kurulmasından çok önceye dayanmaktaydı. Hanlık halkı Kazan'dan giden Tatarlar yanında Mordva ve Mişer (Meşçera) gibi Türk ve Fin kavimlerinden oluşuyordu. (Zaitsev 2002: 466-471)

Uluğ Muhammed'in Kasım Hanlığı'nı kurdurmaktan maksadı, Rusyayı sürekli denetim altında tutmak ve anlaşmaya göre kurmuş olduğu vassallık düzenini sürdürmektir. Böylece Kazan hanları soyundan bir hükümdar idaresinde Moskova'yla Kazan arasında tampon bir siyasî teşekkül oluşturmak yoluyla Kazan Hanlığı'nın emniyeti sağlanmış olacaktır. Moskova'nın dışardan gelecek saldırılara karşı korunması da anlaşma hükümlerinde yer almaktaydı. Moskova, Kazan hanlığına olduğu gibi, bu hanlığa da sınırları içinde belirli imtiyazlar vermekle mükellefti. Bu imtiyazlar bütün yerel vergiler yanında Moskova'nın yıllık vergi vermesi gibi malî kazanımları da içermekteydi (Arat 1993: 381; Kurat 1972: 158).

Kasım Hanlığı'nın kuruluşu konusunda bilhassa Rus tarihçiler, farklı görüşler ileri sürmektedirler. Kasım'ın daha babasının sağlığında yirmi yıldır Meşçere tımar prensi olarak Rus hizmetinde bulunduğunu ve Rus büyük knezinin açıkça sadık ve güvenilir bir hizmetkâr olduğunu iddia etmektedirler ki (Lamb 1966: 26), bu iddia bu konuda tarafsız olamayacak Rus yıllıklarına dayandırılmaktadır. Ancak, Kasım'ın babasının savaşta ezip vergiye bağladığı Moskova'nın hizmetine girmesi mümkün görülemez. Kasım'ın Moskova'nın kontrolüne düşmesi ancak Kazan tahtında kriz baş göstermesinden sonra olmalıdır. Bu tarih en erken Uluğ Muhammed'in oğlu Mahmud'un tarafından öldürülmesinden (1445) sonra olmalıdır.

Rus tarihçiler, Kasım Hanlığı'nın kuruluşunu, Uluğ Muhammed'in oğlu Mahmud'un takibinden kurtulmak amacıyla Kasım'ın kardeşi Yusuf (Yakub)la beraber Moskova Prensi Kör Vasiliy'in yanına kaçmaları ve birlikleriyle kneze altı yıl

sadakatle hizmet etmelerinin ödülü olduğu şeklinde izaha çalışmaktadırlar (Yakubovskiy 1992: 212). Altın Orda tahtı için mücadele eden han adaylarının, zaman zaman Moskova'ya sığındıkları vaki idi. Meselâ, Rus düşmanı Edige'nin hışmından kaçan Toktamış'ın çocukları Moskova'ya sığınmışlardı. Bu durum Moskova'yı ister istemez Altın Orda meselelerine müdahil bir unsur hâline getirmekteydi. Bu Moskova'ya ilerde oynayacağı büyük devlet siyaseti için önemli birikim sağlamış olmalıdır. Moskova'nın Kasım Hanlığı ile olan ilişkileri de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Ancak hadiselerin gelişimi Kasım Hanlığı'nın kuruluşunun doğrudan Uluğ Muhammed'in bir tasarrufu olduğunu göstermektedir.

Bu süreç içerisinde Kasım Hanlığı, kuruluş amacının tamamen zıddına olarak, Moskova Rusya'sına atılan Bumerang gibi geriye dönerek Kazan hanlığını vuracaktır. Kasım hanları çok geçmeden Moskova Knezliği'nin etkisi ve nüfuzu altına düşmüş, Moskova'nın Kazan Hanlığı'nın içişlerine müdahale etmek için kullandığı bir vasıtaya dönüşmüştür. Ayrıca Kasım Hanlığı, Rusya'nın Türk illeri sahasında yayılma stratejilerinin oluşmasında bir model olmuştur. Rusya'nın Kıpçak bozkırlarıyla ve buralarda hüküm süren Cuci nesliyle olan ilişkisinde Kasım hanlığının belirleyici rolü, 1445-681 yılları arasındaki siyasi ömrü boyunca Kasım Hanlığı tahtına çıkan hanların, kendi içinden değil hep dışardan getirilmiş olup, Cuci oğullarının farklı kollarından seçilmiş olmasında kendini gösterir. Kasım hanlığını yöneten 16 handan ikisi Kazan, üçü Kırım, yedisi Saray, biri Kazak, üçü de Sibir'deki Cuci oğullarından idi (Temir 1992: 418).

Altın Orda varisleri arasında ve özellikle Kazan Hanlığı'nda baş gösteren hâkimiyet mücadelesini iyi değerlendiren Moskova Rusyası adaylar arasında dengeli ve fırsat kollayan politikasıyla hızla yükselmiş Kasım Hanlığı'nı da bu amaç için en uygun vasıta olarak görmüştür. Uluğ Muhammed Han'ın öldürülmesinden sonra büyük oğlu Mahmudek (1445-1461)'i, ardından da onun oğlu Halil'i (1461-1467) Kazan tahtında görüyoruz. Ancak Halil'in evlat bırakmadan ölmesi üzerine yerine kardeşi İbrahim'in han olmasıyla Kazan'da taht ihtilafına dayanan büyük bir siyasî bunalım baş göstermiştir (Kurat 1972: 159-160). Bu durum, Kazan'ın iç işlerine müdahale için pusuda bekleyen Moskova'nın arayıp da bulamadığı fırsatı vermiştir. Kasım Han'ın Uluğ Muhammed'in oğlu olarak Kazan tahtında hak iddia etmesi ve Moskova'nın da bunu desteklemesi Rusya'nın yükseliş tarihi bakımından bir dönüm noktasını teşkil eder (Rorlich 2000: 70-72). Rus yardımcı kuvvetlerinin desteğini alan Kasım Han, İbrahim Han'a karşı harekete geçmiş ancak başarısız olarak geri dönmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar Moskova destekli Kasım Han, babası Uluğ Muhammed'in (Kazan) tahtını kazanamamışsa da Moskova, Altın Orda coğrafyasında Cengiz (Cuçi) mirasına siyasi ortaklık etme şansını elde etmiştir. Bu durumda, Moskova knezleri, Timur Küregen'in kine benzer bir yöntemi benimsemiş oluyorlardı.

Kasım Han, başarısız Kazan seferi ardından 1469 yılında ölümü ardından yerine oğlu Danyal veya Daniyar 1486 yılına kadar hüküm sürdü. Onun dönemi Rus tarihçilerin Rusya'nın "Tatarskoe igo" yani "Tatar boyunduruğu" (Kurat 1972: 127, 299) diye adlandırdıkları dönemin sonuna denk gelir ki bu konuya tekrar döneceğiz. Yine onun dönemi Karadenizin kuzeyinde ve Doğu Avrupa'da siyasî rekabetin kızıştığı, bölgesel güçlerin dış politika stratejilerinde, ittifaklar ve koalisyonlar kurmak, ya da katılmak türündeki davranışlara hız verdikleri bir döneme rastlar.

Altın Orda başında bulunan Seyyid Ahmed Han'ın Moskova Rusyası'na karşı Lehistan-Litvanya kralı Kazimirle yaptığı ittifaka karşı III. İvan (1462-1502), Kırım Hanı Mengli Giray ile anlaştı. Moskova ve Kırım arasındaki bu yakınlaşma III. İvan'ın hâkimiyeti süresince devam edecektir. Bu suretle bu sahada iki blok oluşmuştu. Birincisi Moskova – Kırım bloğuna karşı Altın- Orda – Lehistan-Litvanya bloğu. Kasım Hanlığının bu bloklaşmada kaçınılmaz bir şekilde birinci blokta yer almaktan başka bir seçeneği yoktu. Bunun sonucu olarak 1472'de Kasım Hanı Danyal'ın kuvvetlerinin Moskova'yla birlikte hareket ederek Seyyid Ahmed Hana saldırdıklarını görüyoruz. Yine çok geçmeden Osmanlıların 1475'de bölgeyle ilgilenmesi ve Kırım Hanlığını himayesine alması bölgedeki dengeleri değiştirecektir. Bu dönem Moskova için tüm Rus yurdunu tek bir yönetim altında toplamayı başardığı bir dönem olmuştur. 1480 yılından sonra Ahmet Han tarih sahnesinden çekilecek ve Rusya bağımsız olacaktır (Kurat 1999: 112-116).

Osmanlıların Karadeniz'in Kuzeyi, İdil boyu ve hatta Doğu Avrupa siyasetleri incelendiğinde bunun büyük ölçüde Kırım Hanlarına ihale edilmiş olduğu dikkati çeker. Yalnız, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesinde kuruluşunu tamamladığı 1478-1514 yılları arasında Osmanlılar bölgeyle ilişkilerini yakından yürütme eğiliminde olmuşlardır. Kefe ve Azak'da kurmuş oldukları sancaklıklar bu dönemde işlevsel kullanılmıştır. Hatta Kefe Sancağı, başında vali olarak sultanın oğlunun bulunduğu şehzade sancağı durumunda idi. II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed, Kefe'de bulunmuştu. Ancak 1514'den sonra Osmanlıların bölgeyle ilgili politikaları dolaylı ve vasıtalı olarak yürütülmüş zaman zaman yapılan doğrudan müdahaleler de Kırım hanlarının hazzetmediği bir durum olmakla onların engellemeleriyle karşılaşmıştır. Osmanlılar da Kırım hanlarına askerî yardımlarını sınırlı tutmuşlar, bilhassa ateşli silâhlar konusunda mevcut birikimlerini aktarmakta ketum davranmışlardır. Bunun başlıca nedeni kuşkusuz Kırım hanlarını denetim altında tutmak olmalıdır.

Danyal'ın 1486'da ölümü ile Kasım hanlığında Uluğ Muhammed sülâlesi sona ermiş ve Kırım Hanlığının etkisi başlamıştır. Bu Moskova – Kırım arasındaki yakınlaşmanın bir sonucuydu. Kırım Hanı Gazi Giray'ın oğlu olan Nur devlet 1486-1491) sonra onun oğlu Satılğan (1491-1506) Kasım tahtında oturmuşlardır. Onun kardeşi Canay (Yanay) (1506-1512)'dan sonra Kasım hanlığında Kırım hanları dönemi sona ermiştir. Daha sonra Kasım Hanlığı'nda yine Cuci soyundan Astarhan hanları

sülâlesi başlamıştır. Moskova hizmetine girmiş olan Astarhan Hanı Bahtiyar Sultan'ın oğlu (Küçük Muhammed Han'ın torunu) Şeyh Avliyar, bozulan Moskova Kırım ilişkilerine bağlı olarak Moskova'nın tavassutu ile 1512'de Kasım hanı olmuştur. 1516'da ölümü ardından 1516-1519 yılları arasında onun oğlu Şah Ali Kasım hanı olmuştur. Şah Ali ile birlikte Rusların, Kasım hanlık makamını Kazan Hanlığı'na giden bir basamak gibi gördükleri bir devir başlamış oluyordu. Ayrıca bu yeni devirde Kazan tahtı Rusya ile Kırım Hanlığı'nın güç gösterdikleri bir arenaya dönmüştü. Artık Rusya'nın Kazan'a yönelik baskılarının arttığı bir zamanda Şah Ali, Rus baskısıyla Kazan tahtına çıkmıştır. Kasım tahtına da öz kardeşi Can Ali geçmiştir. Artık Moskova'yla yollarını ayırmış olan Kırım Hanlığı'nın bu oldu bittiyi tanımaması üzerine Kazan tahtına Kazanlıların işbirliği ile Kırım'dan Sahip Gerey ve bir süre sonra da yeğeni Safa Gerey geçti. Can Ali müttefikine sığınmak durumunda kaldı. Şimdi güç gösterme sırası Ruslardaydı ve 1532 yılında Rusya'nın baskısıyla Kasım hanı bulunan Can Ali, Kazan tahtına çıkmıştır. Bir yıl sonra III. Vasiliy'in ölümü ardından Kırım rövanş almakta gecikmemiş Safa Gerey'i tahtına iade etmiştir. Can Ali de çıkan kargaşada ölmüştür. Rusya ve Kırım arasındaki bu gerilimin yoğun olduğu 1532-1536 yılları arasında Kasım tahtı boş kalmıştır (Arat 1993: 381-386). Bu süre içerisinde Rusya'da zor şartlar altında yaşamış olan Şah Ali, Rusya nezdindeki itibarını yeniden kazanarak 1537-1546 yılları arasında ikinci kez Kasım tahtına geçirildi. Bu dokuz yıllık hanlığı döneminde biraz daha rahat hüküm sürmüştü. Bu dokuz yıllık hanlığı döneminde biraz daha rahat hüküm sürmüştü olduğunu tahmin ettiğimiz Şah Ali'nin, bu dönemde kendi darphanesine sahip olduğu söylenmektedir (Zaitsev 2000: s. 466).

Şah Ali, 13 Haziran 1546'da Moskovalı elçilerin huzurunda törenle üçüncü kez Kazan tahtına getirilmesi, Moskova ve Kırım'ın Kazan üzerinde oynadıkları tahterevallî oyununun süreceği anlamına geliyordu. Nitekim Safagerey bir ay sonra Kazan tahtını üçüncü kez geri alması üzerine Şah Ali'nin, kendi mansıbı olan Kasım Hanlığı'na döndüğünü görüyoruz. Bu tarihten bir süre sonra söz konusu tahterevallî oyununu dönüşü olmayacak şekilde Rusya'nın lehine çevirecek olan IV. İvan, 1547 Ocak'ında Moskova Knezlerinden ilki olarak Çar unvanını alarak tahta çıktı. Muhafazakâr kesimlerin yoğun telkini altında Kazan'ı ele geçirmeye inandırılmış bir ruh hâli taşıyan IV. İvan, aynı yıl sonbaharında Kazan'a karşı harekete geçti. İklim şartları ve direniş karşısında başarısızlıkla sonuçlanan bu seferlere Şah Ali de Kasım hanı sıfatıyla katılacaktır. IV. İvan, aradığı fırsatı Safagiray'ın 1549 Mart'ında ani ölümü üzerine Kazan tahtında baş gösteren bunalımla elde etti. 1551'de Kazan kuvvetlerinin yenilgisi, Şah Ali'yi üçüncü defa Kazan tahtına oturttu. Ancak, Rusların ardı arkası kesilmeyen istekleri Şah Ali'yi de bunaltmıştır. Ruslar Kazan'ı doğrudan yönetmek istedikleri için Şah Ali tahttan feragat ederek tek huzur bulabildiği Kasım tahtına geri döndü. Burada, 1567 yılındaki ölümüne kadar hüküm süren Şah Ali, Kazan'ın 2 Ekim 1552 yılında Rus hâkimiyetine düşmesinden sonra Rusya'ya

sadakatle hizmet etmeye devam etmiştir. IV. İvan'ın pek çok seferine katıldığı gibi bunların bazılarında başkumandanlık dahi yapmıştır. 1557- 1558'de Litvan'ya seferi bunlardan biridir. Muzaffer olarak döndüğü bu seferin ardından Moskova'da büyük bir törenle karşılanmıştır. Ölüncü Kasım'da defnedilmiştir. (Arat 1993 381-386; Arat "Kazan": 505-522; Lamb 1966: 41-49).

Sayın Bulat Han (Simeon Begbulatoviç)

Rusların büyük güvenini kazanmış olan Şah Ali'nin veliahd bırakmadan ölümü ardından Kasım tahtı ailenin diğer koluna geçmiş daha doğrusu Altın Orda veya Ulu Orda hanı Ahmed Han'ın torunu olan Begbulat'ın oğlu Sayın Bulat tayin edilmiştir. Begbulat, Şah Ali ile amca çocukları olup 1562'de çarın hizmetine girmişti. Sayın Bulat 1567 yılında Kasım hanı olduğunda Kazan ve Astarhan hanlıklarını yutmuş olan Rusya bir yandan kuzey Kafkasya'ya dayanmış bir yandan da Sibiry istikametinde genişlemekteydi. Aynı zamanda içerde de IV. İvan'ın demir yumruğu altında imparatorluk stratejilerini kurmakla meşguldü. Bu dönemin, Osmanlıların da Kafkas ötesi ve İdil- Ural boyundaki gelişmelere kulak kesildikleri bir dönem olması bakımından Sayın Bulat'ın hanlığı süresince meydana gelen gelişmeler, Geleceğin Rusya'sının anlaşılması yanında Osmanlı-Rus-Kırım ilişkilerine de ışık tutacak özelliklere sahiptir. Sayın Bulat'ın adı Türk Sultanı II. Selim'e 1570 yılında gönderilen Rus elçisi Novossilzof'un İstanbul'daki görüşmelerinde konu olmuştur. Novossilzof sultanın huzurunda şöyle der:

"Benim efendim, Muhammed dininin bir düşmanı değildir, onun vassallarının pek çoğu peygamberlerinin takipçisidirler ve camilerinde ona ibadet etmektedirler. Kasımof'daki han Sayın Bulat, Yurief'deki şehzade Kaybula, Surayek'deki İbak ve Romanof'daki Nogay oğlanları böyledirler, Rusya'daki her biri özgürce dininin gereklerini yerine getirebilir. Meçera'nın eyaleti olan Kadom'da hanın çeşitli görevlileri Müslümanlardır. Şu doğrudur ki, son Kazan hanı (Simeon) ve şehzadesi Murtaza Hristiyan olmuşlardır, ancak bu onların kendi tercihidir." (Howorth 1970: 435)

Osmanlıların 1569 yılında Astarhan seferi ve bununla eş zamanlı düşünülmüş olan Ten – İtil (Don – Volga) Kanalı projesinden henüz döndükleri bir tarihte (1570) bu görüşmenin yapılmış olması Rusya'nın Osmanlıların bölgeyle ilgilenmesinden duymuş oldukları tedirginliğin işaretidir (Gündoğdu 1999: 45-50). Elçi, Osmanlıları yatıştırmaya çalışmaktadır. Selefî Şah Ali gibi, Çarın 1571 ve 1572 yıllarındaki Novgorod ve İsveç seferlerine katılan Sayın Bulat han, 1573 yılında tannassur ederek Simeon adını aldı. Bu durum onun tahttan feragat etmesini gerektiriyordu. Onun yerine yine Altın Orda hanı (Ulu Orda) Ahmed Han'ın torunlarından Mustafa – Ali geçmiştir.

Bu gelişmeler de yine aynı şekilde, Osmanlıların III. Murad çağında İran'la

savaşları süresince Astarhan'a yapılması düşünülen ikinci sefer söylentileri arasında 1584 yılında apar topar İstanbul'a gelmiş olan bir başka Rus elçisi Boris Blagov tarafından Osmanlı sultanına dile getirilir. Elçi: "Siz Rusya'da İslâm dininin baskı altında bulunduğunu söylüyorsunuz. Kime baskı yapıyoruz? Moskova topraklarının kalbinde, Kasım'da camiler, ve diğer dinî abideler var: Şah Ali, Kaybulla, Sayın Bulat, şimdi Simeon; Bu Tver büyük beyi kendi arzusuyla Hıristiyanlığı kabul etmiştir; onun yerine Kaybulla oğlu Mustafa Ali geçmiştir." (Arat 1993: 383). Aynı elçi, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran yerine Astarhan'a yönelik bir sefer hazırlığında olduğuna dair Moskova'ya istihbarat geçmekteydi (Kurat 1966: 161).

Sayın Bulat'ın hikâyesi tahttan feragatinden sonra daha ilginç bir hâl alacaktır. Çar IV. İvan'ın merkezi otoriteyi tesis etmek için yüksek aristokrasi zümresi boyarları ortadan kaldırmayı kafasına koymuştu. Bunun için geniş kapsamlı bir tedhiş sistemi kurarak ülke yönetimi *Obrıçnina* ve *Zemşçina* olmak üzere iki kısma ayrıldı. Birincisi, doğrudan çara bağlı hainleri temizlemekle görevli örgütünün ve çarın masraflarını karşılamak amacıyla belli şehirleri, kasabaları, vilâyetleri içine alan devlet içinde bir devlet durumundaydı. *Zemşçina* denen ikincisi ise *obrıçnina* dışında kalan ve Moskova yönetimine bağlı kısmını oluşturuyordu. IV. İvan zemşçina'nın başına eski Kasım hanı Simeon Bekbulatoviç'i getirmişti. Onu "Büyük Knez ve Çar" unvanıyla bütün Rusya'nın çarı ilân etmişti ki kendisi ise ancak Moskova Knezi olacaktı. İvan onun huzurunda hürmetle yerlere kadar eğilir, onla yazışmalarında "kölen İvan" imzasını kullanırdı. Onu Boyar Feodor Mitislaviç'in kız kardeşi ile evlendirmişti. 1577 yılına kadar sürdüğü söylenen bu davranışları siyâsî maskaralık olarak değerlendirilip ciddi görülmesi de (Kurat 1999: 150) Rusya'nın Altın Orda ile olan uzun tabilik ilişkisi dikkate alındığında bunu ciddiye almamızı gerektirecek haklı nedenlere sahibiz. Bu hadise, Rus emperyal siyasetinin oluşturulduğu IV. İvan döneminde, bu siyasetin ve Rus devlet geleneklerinin oluşmasında Altın Orda mirasının etkisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu hususta IV. İvan'ın bir anda Altın Orda (Ulu Orda) topraklarının büyük bölümüne hâkim olmasını da dikkate almamız gerekir. Ayrıca iki buçuk asra yaklaşan Altın Orda hâkimiyeti boyunca tüm imtiyazlarını ve meşruiyetini Altın Orda hanlarından almış olan eski udel (yurt) nizamın temsilcisi Rus yüksek aristokrasisi boyarlara karşı yürütülen terör eylemleri esnasında Cuci neslinden birini büyük çar ilân etmek, bu eylemler için yine eski meşruiyet yollarına müracaat etmek anlamına da gelmektedir. Bu süreç sonunda boyarların büyük kısmı imha edilerek Rusya'da eski feodal nizam kırılmış ve yerine meşruiyetini çardan ve Rus devletinden alan yeni bir aristokratik sınıf oluşturulmuştur. Büyük toprak sahipleri boyarların yerini giderek küçük toprak sahibi dvoryanlar alacaktır. IV. İvan'la başlayan bu süreç Büyük Petro zamanında son şeklini bulmuştur. Kasım Hanlığı'nın Rus devlet ve dinî ideolojisinde önemli bir rolü vardı. Moskova tarafından tahta geçirilen kukla hanlar, başta rakip Osmanlılar ve

Kırım Hanlığı olmak üzere, diğer Müslüman devletlere çarların hoşgörüsünü kanıtlamak için kullanılan vitrin malzemesi işlevi de görmüşlerdir.

Sayın Bulat'ın Simeon Bekbulatoviç olarak devam eden öyküsü, İvan'ın ölümünden sonra eski pırlıtsını kaybetmiş, Feodor İvanoviç'in 1584 yılında Moskova tahtına geçmesinden sonra Tver'i terke ederek bir manastıra çekilmek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra da bir zehirlenimin sonucunda kör olan rahip Stefan Simeon nihayet 1616 yılında öldü (Howarth 1970: 435; Arat 1993: 383). Kasım Hanlığı ise 1681 yılına kadar şekli varlığını korudu.

Bugün Kasım Tatarları diye adlandırılan Kasım Hanlığı'nın varisleri Tatarlar, Ryazan ülkesinin Kasım şehrinde – eski Tatar semtinde ve yakın civar köylerde yaşamaktadırlar. Dilleri, Tatar dilinin orta dialekti diye adlandırılan Kazan Tatarcasına benzer, ancak içinde epeyce de Mişer sözleri katarlar. Müslüman olan Kasım Tatarlarının inançları biraz kendilerine has farklılıklar göstermesine rağmen umumî Türk-Tatar maddî ve manevî medeniyetinin içinde yer alırlar. Kasım şehrinde hanlık devrinden kalan Han mescidi minaresi (XV. Yüzyıl) ve Afgan bek türbesi (XVII. Yüzyıl) gibi pek çok abidevî mimarî hatrası saklanmaktadır (Fahretdinov 1999: 85-87; Fahretdinov 2001: 269-270)

Kaynaklar

- ARAT, Reşit Rahmeti, (1993) "Kasım Hanlığı", *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, s. 381-386.
- ARAT, Reşit Rahmeti, (1993) "Kazan", *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, s. 505-522.
- GÜNDOĞDU, A. (1999) "Osmanlılar ve Dünya Ticareti: Osmanlıların Tarihsel Zenginliklerine Dönüş Projeleri", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. 3, s. 45-50, (Ankara, 1999).
- FAHRETDİNOV, Ravil, (1999) *Tatar Tarihi*, Kazan: Magarif Neşriyatı.
- FAHRETDİNOV, Ravil, (2001) *Tatar Halkı Hem Tatarstan Tarihi*, Kazan: Magarif Neşriyatı.
- HOWORTH, Henry H., (1970) *History of the Mongols*, Part II/ 1, Taipei:
- KURAT, A. Nimet, (1972), *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi.
- KURAT, A. Nimet, (1999) *Rusya Tarihi –Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KURAT, A. Nimet, (1966) *Türkiye ve İdil Boyu*, , Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- KURAT, A. Nimet, (1954) "Kazan Hanlığı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (12), 227-246.
- LAMB, Harold, (1966) *The March of Muscovy- Ivan the Terrible and the Growth of the Russian Empire 1400-1648*, New York.
- RORLICH, Azade-Ayşe, (2000) *Volga Tatarları*, Çeviren M. S. Er, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TEMİR, Ahmet, (1992) "Kazan Hanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 2, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 417-420.
- YAKUBOVSKİY, A. Yu., (1992) *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ZAITSEV, İlya V., (2002) "Kasım Hanlığı", *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, , C. 8, s. 466-471.

Abdullah Gündoğdu

Doç.Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesidir.

Adres: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Sıhhiye – Ankara Türkiye.

E-mail: abduallahgundogdu@yahoo.com

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 15 Temmuz 2005

Düzeltilme için gönderildiği tarih: 17 Ağustos 2005

Düzeltilmeden sonra kabul edildiği tarih: 28 Ağustos 2005

E-yayın tarihi: 27 Eylül 2005

Çıktı sayfa sayısı: 10

Kaynak sayısı: 15